

К.: Основи, 1998. – С. 182.

¹⁰ Там само. – С. 187-188.

¹¹ Там само. – С. 181.

¹² Сартори Дж. Меншинство и элиты. – С. 80.

¹³ Там само.

¹⁴ Макиавелли Н. Размышления над первой декадой Тита Ливия // Н. Макиавелли. – Государь. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – С. 125.

¹⁵ Костомаров Н. И. Гетманство Юрия Хмельницкого / Н. И. Костомаров // Казаки. Исторические монографии и исследования. – М.: «Чарли», 1995. – С. 262.

¹⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX. – Ч. 2: Роки 1654–1657. – С. 1504.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С. 1500.

¹⁹ Халипов В. Ф. Кратология – наука о власти: концепция / В. Ф. Халипов. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – С. 103.

²⁰ Еліта і соціальна зміна... – С. 236.

²¹ Там само. – С. 234.

²² Грушевський М. Назв. праця. – Т. IX. – Ч. 2. – С. 1507.

²³ Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави: історичні портрети. – К.: «Варта», 1994. – С. 283.

²⁴ Смолій В. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання / Смолій В., Степанков В. – К.: Темпора, 2011. – С. 7.

Отримано 10.09.2015 р.

Сергій Калуцький

СУТНІСТЬ ТЕРМІНУ «АРИСТОКРАТІЯ» В ІСТОРИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ В. ЛИПІНСЬКОГО

Вважається, що слово «аристократія» вперше використали софісти у другій половині X століття до Р. Х. Вони його розуміли як «владу кращих». Перш за все це були грецькі басилеї – військові вожді і командири збройних загонів й одночасно власники великих земельних маєтків – ойкосів, у яких працювали раби¹. Філософ Платон першим чітко сформулював ідею людської нерівності й ієрархічного поділу суспільства на три верстви – правителів, воїнів та ремісників і землеробів. На його думку, верстви аристократів і воїнів є наріжним каменем держави. Аристократію як форму державного правління він вважав найкращою². Його учень Арістотель у своїй праці «Політика» розглядав аристократію як одну із трьох «правильних» форм організації державного життя на рівні із монархією і політеєю³. При них, стверджував філософ, «управляють най-

кращі мужі»⁴ і досягається суспільна користь, що, на його думку, є першочерговим завданням найбільшого із мистецтв – політики⁵. Відповідно «аристократія за Аристотелем – це влада небагатьох із знатних верств суспільства, хто піклується насамперед про спільне благо»⁶.

Аристократія як суспільна елітарна група привілейованих осіб з'явившись в античні часи, у середньовіччі в умовах феодальної організації європейських держав перетворилася на родову земельну знать, що займалася виключно військовою справою – рицарство. Розвивалася у раньоновий час. Протягом цього тривалого часу вона відігравала провідну роль в управлінні маючи виключне право на здійснення політичної влади. Із XVII – до початку XX ст., коли європейська цивілізація переживала системні соціальні зміни переходу від традиційного станового до індустріального суспільства. Аристократія розчинилася в останньому і втратила свій вплив у політичному житті⁷.

Проблеми аристократії та її ролі у суспільстві торкалися у своїх працях М. Бердяєв, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет та інші вчені. Термін «аристократія» широко використовувався в українській історіографії XIX – першої третини XX ст. Історики-народники вкладали у нього виключно негативне значення. М. Костомаров словом «аристократизм» характеризував негативний, руйнівний процес, що призвів до розпаду Речі Посполитої⁸. Натомість у роботах В. Липинського та інших представників державницької школи, термін «аристократія» використовувався переважно у позитивному, наближеному до первісного, значенні⁹.

Термін «аристократія» став одним із стержневих в історичній (історико-соціологічній) концепції мислителя. Факт її існування як феномену доводив самою природою суспільства, де «скрізь і завжди єсть активна меншість, яка організовує, дає провід і править – і єсть пасивна більшість, яку організують, якій дають провід і якою правлять»¹⁰. Він стверджував, що такий поділ характерний не лише для націй, а є у будь-якій людській спільноті, де виокремлюються особи, які мають стихійний нахил до керівництва й організації та ті, хто їх владу, провід приймають, або відкидають¹¹. Таке розуміння суспільства дослідником близьке до тверджень італійських соціологів, основоположників елітології як науки, Г. Моски та В. Парето¹².

В. Липинський аристократію вважав невідривною від нації, тому часто використовував словосполучення «національна аристократія». Її визначав як «активну – правлячу та організуючу – меншість в нації, не дивлячись на ті чи інші прикмети цієї меншости та на час і місце її повстання»¹³. Вчений, не зосереджуючись на трактуванні терміну у грецьких філософів античності, вважав, що свого значення він набув в часи становлення й існування станових монархій середньовічної Європи, «вживався для означення аристократії родової, нобілітованої Монархом і при тім аристократії консервативної»¹⁴. Д. Чижевський звернув увагу, що як основа консерватизму традиція у розумінні В. Липинського є категорією динамічною, так само аристократію він розглядав як явище, яке еволюціонує й набирає нових форм¹⁵. «Отже щоб уникнути непотрібної плутанини, – зазначав мислитель, – я вживаю слово аристократія для означення

фактично (розбивка В. Л.) правлячої в даний момент і в даній нації верстви, однаково – чи це буде англійський лорд, чи російський совнарком чи якісь «вибрані народом» демократи»¹⁶. Прикметно, що він не використовував французький термін «еліта». Однак, імовірно, не знати не міг. Його вперше ввів до наукового обігу В. Парето. У своїх працях італійський соціолог як синоніми паралельно використовував терміни «правлячий клас», «вищий прошарок суспільства» та традиційний «аристократія»¹⁷. З часом термін «еліта» став загальновищезнаним¹⁸. У трактуванні В. Липинського його значення, яке буквально перекладається українською як добірна меншість, було синонімічним до грецького слова «аристократія»¹⁹.

У політології й соціології В. Липинського прийнято вважати яскравим прихильником ціннісного підходу в елітології. Проте, вважаю, не має вагомих підстав зараховувати вченого до апологетів ціннісного чи структурно-функціонального підходу. У першій третині ХХ ст. у соціології межа між ними ще не була чітко окреслена. Скоріш за все мислитель був знайомий із ідеями основоположників елітології Г. Моски та В. Парето. У їхніх роботах складно відокремити критерії ціннісного принципу на проблему еліти від структурно-функціонального²⁰. В. Липинський у своїх поглядах на провідну верству поєднував положення обидвох. Вважаючи аристократію «людьми найкращими в нації», окреслив відносність цього критерію відповідно до якого та чи інша група може очолювати суспільство. «Найкращими на підставі факту, що вони власне в даний момент стоять на чолі організаційних (політичних, культурних, економічних) установ даної нації, що їм належить влада, і що нема серед кандидуєючих до влади інших активних груп нації – такої, яка була б од них краща та сильніша і тому могла цю пануючу аристократію усунути»²¹ – пояснював свої погляди В. Липинський. Критерій «факту», коли представники окремої групи очолюють державні й соціальні інститути з тієї причини, що кращих за них немає, властивий структурно-функціональному підходу.

В. Липинський визначив, як це характерно для ціннісного підходу, ряд характеристик, ознак, якими має бути наділена кожна аристократія та умови за яких вона може очолити суспільство. Першочерговою із них для проводу й організації нею суспільного життя, на думку мислителя, є влада – здатність до примусу, яка ґрунтується на «матеріальній силі» та авторитеті серед населення²². Під «матеріальною силою» розумів безпосереднє або опосередковане володіння «засобами війни і оборони своєї нації» (державний апарат і армія) та «засобами хліборобської і промислової продукції своєї нації, тобто землею, на якій живе дана нація, і машинами (фабриками), які вона під проводом своєї аристократії творить для боротьби за своє існування, як з природою, так і з сусідніми націями»²³. Вчений водночас наголошував, що «для влади одної матеріальної сили замало»²⁴; вона «не дає тривалої та сильної влади»²⁵.

На думку В. Липинського, основою правління будь-якої аристократії є ідеальні фактори. Перш за все вона має «хотіти правити і організовувати, тобто мати ірраціональну стихійну волю до влади, – бути стихійно «імперіяліс-

тичною»²⁶. Але, доводить він, для проводу пасивних мас аристократією необхідно, щоб вона користувалася у них «моральним авторитетом»²⁷. «Не досить хотіти влади і навіть володіти (посередно чи безпосередно) державним апаратом та землею і фабриками своєї нації – треба ще так зорганізувати своє хотіння, щоб ця влада і ця сила мали в очах цілої пасивної маси нації моральну підставу, моральне оправдання»²⁸.

В. Липинський вважав, що усіма названими характеристиками й рисами свого часу було наділене українське козацтво. У своїй монографії «Україна на переломі» (1920 р.) висвітлив процес становлення еліти Української держави на основі козацького стану, в який увійшли представники руської православної шляхти, селянства і міщанства що, на його думку, завершили формування нової української аристократії. Козаки становили її основу. Вони, як він доводив, були найсильнішою і найорганізованішою суспільною верствою в Україні на середину XVII ст.²⁹. Тому вчений зазначав: «Козаччина повстання українське почала, вона на його чолі станула, вона його весь час вела і вона все даліше життя України, що на здобутках того повстання виросло, на свій лад і відповідно до своїх потреб побудувала»³⁰.

Однак, на думку вченого, для ефективного правління будь-якої аристократії важливим є не лише вольові, організаційні, матеріальні ознаки і характеристики, а й спосіб її (аристократії) організації. Дана проблема уже висвітлювалася в історіографії³¹, але для повноти розкриття теми статті немає можливості її оминати. В. Липинський на основі «внутрішнього взаємовідношення до себе (расового, матеріального, числового, морального і т. д.) активних і пасивних елементів даної нації» розрізняв три типи організації національної аристократії: охлократію, класократію і демократію³².

Під охлократією розумів деспотичну владу організованої аристократії над суспільством, яке ще/вже не є стратифікованим («ділиться тільки на політично безформенну, економічно і расово нездиференціоновану юрбу (= охлос, звідси: охлократія), та тих, що правлять цею безкласовою юрбою при помочі своєї озброєної і міцно внутрі спаяної організації»³³) за допомогою примусу. Такий тип організації провідної верстви вважав характерним для кочових народів³⁴.

Найдосконалішою формою організації аристократії В. Липинський вважав класократію – владу еліти над чітко диференційованим суспільством, поділеним на верстви-класи, кожна із яких має свої традиції, особливості психічної вдачі та світогляду, здійснює у суспільстві своє чітко визначене призначення³⁵.

Демократію вчений розглядав як етап занепаду класократії. Для неї, на його думку, характерні розмивання меж між верствами-класами, перемішання етнічних груп; суспільство перетворюється на сукупність окремих особистостей чужих одне одному. При демократії, стверджував мислитель, аристократія слабка і лише номінально зберігає свою владу³⁶.

Отже, В. Липинський дотримувався первісного значення терміну «аристократія», яке було сформульоване ще античними мислителями Стародавньої

Греції. Саме в такому розумінні поняття використано ним в історичних роботах. Типово європейським різновидом європейської аристократії, лицарства, вчений вважав українське козацтво.

Примітки:

¹ Кухта Б. Політична еліта (класократичний аспект) / Б. Кухта. – Львів: ЦПД, 2011. – С. 11; Аристократія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Аристократія>.

² Аристократія (стан). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Аристократія_\(стан\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Аристократія_(стан)); Кухта Б. Політична еліта... – С.19-20.

³ Антоненко В. Г. Аристократія / В. Г. Антоненко // Політологічний енциклопедичний словник / [упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – 2-ге вид., доп. І перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 35.

⁴ Арістотель. Політика / Арістотель / [Переклав з давньогрецької Олександр Кислюк. Видання третє]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «ОСНО-ВИ», 2005. – С. 98.

⁵ Антоненко В. Г. Аристократія... – С. 35.

⁶ Там само.

⁷ Кухта Б. Політична еліта... – С. 23-24; Ясь О. В. Аристократія / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України: В 5 т. / [Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1: А – В. – С. 118; Аристократія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Аристократія>.

⁸ Ясь О. В. Аристократія... – С. 118-119.

⁹ Там само. – С. 119.

¹⁰ Липинський В. К. Твори / В. К. Липинський. – Київ-Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1995. – Т. 6: Листи до братів-хліборобів. Про організацію українського монархізму / [За ред. Я. Пеленського]. – С. 186.

¹¹ Там само.

¹² Біщук В. Еволюція трактування поняття еліта в історико-філософському контексті та можливість застосування класичних підходів елітаризму в сучасних українських умовах / В. Біщук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik9/fail/Bishchuk.pdf>.

¹³ Липинський В. К. Твори. – Т. 6. – С. 187.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х тт. / Д. Чижевський / [Під заг. ред. В. Лісового]. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 2. – С. 229.

¹⁶ Липинський В. К. Твори. – Т. 6. – С. 188.

¹⁷ Ашин Г. К. Элитология: история, теория, современность: монография / Г. К. Ашин / [Моск. гос. ин-т междунар. Отношений (ун-т) МИД России, каф. философии]. – М.: МГИМО-Университет, 2010. – С. 95, 96; Біщук В. Еволюція трактування поняття еліта в історико-філософському контексті та можливість застосування класичних підходів елітаризму в сучасних українських умовах /

В. Біщук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik9/fail/Bishchuk.pdf>.

¹⁸ Кухта Б. Політична еліта... – С. 9; Еліта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Еліта>.

¹⁹ Липинський В. К. Твори. – Т. 6. – С. 188; Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга / [2 ге вид.]. – К.: Довіра, 2006. – С. 300.

²⁰ Ашин Г. К. Элитология: история, теория, современность... – С. 87-88; 93, 95; Біщук В. Еволюція трактування поняття еліта в історико-філософському контексті та можливість застосування класичних підходів елітаризму в сучасних українських умовах / В. Біщук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik9/fail/Bishchuk.pdf>; Мандзій Л. Методологія дослідження політичної еліти / Л. Мандзій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk02/articles/mandziy.pdf.

²¹ Липинський В. К. Твори. – Т. 6. – С. 187.

²² Там само. – С. 186.

²³ Там само. – С. 189.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – С. 186.

²⁶ Там само. – С. 189.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Липинський В. Твори. – Т. 3. – С. 17, 52

³⁰ Там само. – С. 52.

³¹ Ісаїв В. Політична соціологія Вячеслава Липинського / В. Ісаїв // Сучасність. – 1984. – № 6. – С. 81-95.

³² Липинський В. К. Твори. – Т. 6. – С. 191; Ісаїв В. Політична соціологія Вячеслава Липинського... – С. 91.

³³ Липинський В. К. Твори. – Т. 6. – С. 191.

³⁴ Ісаїв В. Політична соціологія Вячеслава Липинського... – С. 91.

³⁵ Ісаїв В. Політична соціологія Вячеслава Липинського... – С. 91; Липинський В. К. Твори. – Т. 6. – С. 192.

³⁶ Ісаїв В. Політична соціологія Вячеслава Липинського... – С. 91; Липинський В. К. Твори. – Т. 6. – С. 192.

Отримано 17.09.2015 р.